

УДК 821.162.4-31.09"20"М.Компанікова:7.04-055.2

СВОЄРІДНІСТЬ ХРОНОТОПУ В МІНІРОМАНІ МОНІКИ КОМПАНІКОВОЇ “БІЛІ МІСЦЯ”

Ірина РОМАНЧУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра слов'янської філології імені Іларіона Свенціцького
e-mail: i.ju.romanchuk@gmail.com*

У статті розкриваються принципи організації художнього простору, який у мініромані “Білі місця” словацької письменниці Моніки Компанікової позначений рисами неестетичного й антропоморфного зображення, здатного набувати людських рис при відтворенні внутрішнього психологічного світу персонажів. Визначаються особливості моделювання часопростору в сучасній словацькій жіночій прозі й окреслюється його зв'язок із пошуком власної ідентичності. Приділена увага способу фрагментаризації оповіді як жанротворчому чиннику у постмодерній жіночій літературі.

Ключові слова: жіноча проза, хронотоп, неестетичний простір, антропоморфізм, фрагментаризація, мініроман, власна ідентичність.

На постмодерний період розвитку літератури припадає відродження інтересу літературознавців до хронотопу художнього твору, оскільки постмодернізм відкриває нові можливості для організації структури та переконструювання часопросторових меж у тексті. Сучасні тенденції літератури насичені новими різноманітними змістовими та формотворчими художніми домінантами, здатними у творі переплітатись і взаємно доповнювати одна одну. Так, часопросторова організація літературного тексту збагачена різного роду інтертекстуальними зв'язками, способами дисперсивного письма та методами психологізації оповіді, що створює нові, ще не досліджені грані зображення хронотопу в художньому творі.

Різнорівневий аналіз художнього часу та простору здійснений у працях М.Бахтіна, Н.Копистянської, Д.Ліхачова, Ю.Лотмана, Т.Мотильової, Л.Пилипюк, Т.Солдатенко, В.Топорова, Н.Фортунатова та інших. Дослідниця сучасної словацької літератури Марта Соучкова дає своєрідне визначення хронотопу, керуючись тим, що він має здатність знеособлювати людину, поглинати в себе її здібності та, так би мовити, “знеболювати”, нейтралізувати її емоції за рахунок потворності цього простору¹. У пропонованій статті простір розглядається з двох ракурсів: як неестетичний (“неестетика” (зі словац. “anestetika”) – художній спосіб зображення нехудожніх речей, свого роду “потворна краса”) та як антропоморфний (наділений людськими психічними рисами). В основі дослідження – мініроман “Білі місця” (Biele miesta, 2006) популярної сучасної словацької авторки Моніки Компанікової, представниці молодішої генерації письменниць.

¹ Součková M. K poetike próz Moniky Kompaníkovéj // Průběh po roku 1989. Bratislava, 2009. S.324–344.

менників словацького постмодерну. М.Компанікова неодноразово ставала фіналісткою літературного конкурсу “Оповідання” у Словаччині, була номінована на премію “Анасофт літера” (у 2007 р. – за мініроман “Білі місця” та у 2010 р. – за роман “П’ятий човен”).

Постійне збагачення сучасної літератури творами жінок-письменниць дає підстави констатувати особливість жіночого письма як літературного явища. Повною мірою це стосується і словацької літератури. Сучасні українські та словацькі дослідники жіночого письма (Р.Жаркова, Т.Качак, Т.Кисла, Ю.Кушнерюк, Л.Штохман, Я.Цвікова, М.Соучкова, Е.Фаркашова) відзначають, що характерною рисою постмодерністського твору, написаного жінкою, є функціональна хаотичність творчої системи письменниці, котра будує текстопростір за своїми правилами.

Українська дослідниця природи “жіночого письма” в постмодерний період Тетяна Качак окреслює такі його ознаки: жіноча суб’єктивність, сповідальність, відвертість, безпосередність, автобіографічність, психологізм письма, емоційність стилю, фрагментарність, жіноча модель образної та наративної систем². У кожній письменниці ці риси є особливими й різними – залежно від визначальних тенденцій її письма. Більшою чи меншою мірою усі ці риси характерні і для творчості Моніки Компанікової, зокрема її твору “Білі місця”.

Категорія художнього простору є центральною у творчості М.Компанікової – авторка використовує наративні моделі та художні доміанти, які відображають основні принципи жіночого письма, спрямовані на пошук власної ідентичності, а також застосовує таку організацію структури тексту, яка властива естетиці постмодернізму. У мініромані “Білі місця” художній простір зображено як неестетичний, потворний, хоча по-своєму комфортний для його мешканців. Знавець антиестетики Сергій Лішаєв зазначає, що “страшне, жахливе, потворне, зображене (і таким чином нейтралізоване) у художньому творі, водночас і відштовхує від себе (...), і притягає до себе як щось особливе, Інше”³. Юлія Кристева стверджує, що потворне здатне створювати художньо-естетичне враження у реципієнта, котрий усвідомлює не стільки “красу потворного”, скільки свою віддаленість від нього⁴.

Між хронотопами та персонажами прози існує настільки тісний зв’язок, що простір набуває антропоморфних здатностей, тобто, починає “поводитись”, як людина. Людина ж, відповідно, втрачає свою “людськість”, деперсоналізується. У цьому випадку термін “anestetika” можна також трактувати як похідний від “anestetikum” – знеболення⁵. Авторка створює текстопростір, котрий поглинає емоції своїх героїв, “знеболює” їх від потворного зовнішнього світу, спустошуючи водночас їх внутрішній світ. При цьому персонажі втрачають свою ідентичність, а оповідь – свою цілісність. Така модель внутрішнього світу твору відповідає способу фрагментарного конструювання текстопростору, за рахунок якого М.Компанікова, зігнорувачи часові межі, зосередила увагу читача на просторових текстових характеристиках.

Звернення письменників до фрагментарного наративу можна пояснити насамперед тим, що “в ситуації постмодерну фрагмент втілює плюралістичний світогляд та світо-

² Качак Т. Художні особливості жіночої прози у 80–90-х роках ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Кіровоград, 2006.

³ Лішаєв С. Эстетика другого: эстетическое расположение и деятельность. Санкт-Петербург, 2012. С.138–139.

⁴ Кристева Ю. Силы ужаса: эссе об отвращении. Харьков, 2003.

⁵ Lešová D. Modelovanie anestetiky v textoch Moniky Kompanikovej // K poetickým a axiologickým aspektom slovenskej literatúry po roku 1989 / ed. M. Součková. Prešov, 2012. S.355–374.

сприйняття”⁶. Це ключове поняття постмодернізму письменник і філософ Ілля Ільїн характеризує як “специфічне бачення світу як хаосу, позбавленого причинно-наслідкових зв’язків і ціннісних орієнтирів, “світу децентрованого”, який постає у свідомості у вигляді ієрархічно невпорядкованих фрагментів”⁷. Важливо зазначити, що подібне дисперсивне письмо забезпечує переконструювання оповіді, залишаючи поза увагою позакомпозиційні елементи твору. При цьому семантично насичена проза словацької письменниці, попри таку нецілісність тексту, все ж зберігає достатню кількість інформації для створення цілісної картини у свідомості читача. Таким чином жанр мініроману, який використовує у своїй творчості М.Компанікова, зберігає формально-змістовий зв’язок із романом, не дотримуючись вимоги загальноприйнятого романного обсягу тексту. У сучасному літературознавстві його відносять до окремого жанру – мікророману або мініроману⁸, який відзначається тим, що за рахунок особливої організації форми твору реалізується романний тип художнього змісту й обсягу тексту, наближеного до малих прозаїчних жанрів. Відтак, властива жіночій прозі фрагментарність оповіді у мініромані Моніки Компанікової “Білі місяця” стає жанротворчим чинником.

Прозовий твір Моніки Компанікової “Білі місяця” охоплює цілу історію життя однієї сім’ї, вкриту білими плямами – прогалинами в пам’яті або невідповідностями, котрі намагаються з’ясувати головні герої – Давид і його старша сестра Тереза. Персонажі мініроману через кілька років повертаються в село Медоварки, де народились і з якого колись втекли, щоб взнати істину: що сталося з матір’ю і куди раптово зник батько? Ретроспективна манера письма не покриває всіх “білих місць” у творі, читач довідується лише окремі жахливі історії з життя бідної сім’ї. Діти знайшли щоденник своєї матері, з цитованого тексту котрого можна зробити висновок, що мати вбила свого чоловіка та закопала у дворі. І хоча конкретних фактів авторка не називає, юні детективи не сумніваються у своїх висновках: “Якщо він [батько] там, то це мама його вбила. Зрештою, мама за дурницю не вбила б, – подумав Давид. Вона не має усіх нас разом, постійно сама, а самотність шкодить голові більше, ніж алкоголь чи толуол. Вона весь час сама, і це помилка тих, котрі не біля неї, це не її помилка. Вона не винна. Якщо це він там закопаний, то він сам винний, він не мав залишати її саму так надовго”⁸. Тереза й Давид до кінця історії так і не наважуються розкрити таємницю своєї матері, однак вона переслідуватиме їх завжди.

“З допомогою письма авторський суб’єкт прагне за посередництвом тексту залишити після себе сліди, об’єднані однинною (фрагментарною) свідомістю, подолати при цьому прірву між автором і читачем, життям і текстом, запропонувати можливості інтерпретування тексту як цілого”⁹. Мініроман Моніки Компанікової залишає для читача ці сліди, щоб він разом із дітьми знайшов відповідь за допомогою логічних умовиводів. Цей твір є текстовою деконструкцією, однак із розставленими дороговказами: це образи, що повторюються; події, описані з різних точок зору; символи, які поєднують різні уривки історії. Усі ці “сліди” допомагають реципієнтові вибудувати цілісну структуру фрагментарного тексту.

⁶ Костюк В. Поетика фрагменту і художня цілісність твору: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2000. С.14.

⁷ Ільїн І. Постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм. Москва, 1996. С.205.

⁸ Жанр мініроману поступово стає популярним також у сучасній українській літературі, його почали застосовувати у своїй творчості Сергій Синюк, Леонід Кононович, Юрій Тарнавський, Валерій Шевчук, Валентина Люліч та ін.

⁹ Kompaniková M. Biele miesta. Levice, 2006. S.28–29.

⁹ Kršáková D. Situácia súčasnej slovenskej literatúry, 2 // <http://www.iliteratura.cz/Clanek/17305/situacia-sucasnej-slovenskej-literatury-2-28.4.2005>.

Якщо простір і його зображення відіграють у творі надважливу роль, то час є релевантним. Письменниця не конкретизує часові відтинки, сюжетні лінії у мініромані незрозумілим чином перетинаються, персонажі завчасу старіють, навіть самі герої не завжди можуть ідентифікувати свій вік: Тереза згадує, що “йому [Давидові] вже мало би бути вісімнадцять”¹⁰. Головні герої відчувають себе ніби загубленими детективами в історії, подеколи позначеній елементами магічного реалізму: “Її [Терезі] знову здається, що вона в сутінках чує мамин стогін, тихий плач у примарних снах, які обтискали її голову, мов оковами (...)”¹¹. Твір набуває містичного завершення, коли Давид зізнається, що теж чує мамин голос у стінах будинку. Як бачимо, ідея пошуку та віднайдення певних частин спільної історії, що її пережила сім'я, конкретних фрагментів, яких не вистачає (їх так і бракуватиме до кінця твору), втворили особливий психологічно навантажений художній простір фрагментарного тексту. Мініроман “Білі місця” – це своєрідна гра з читачем, розпочата М.Компаніковою, в котрій, опираючись на кілька часових ліній та низку цитат з матиного щоденника, реципієнт повинен прийти до розв'язки незвичайної історії цілком “звичайної” – за визначенням самої авторки – сім'ї ХХІ ст.

У творчості М.Компанікової домінуючим є психологічний часопростір*, який виконує сюжетотворчу та стилістичну функції. Основною темою мініроману “Білі місця” є родинні зв'язки (батьки – діти, чоловік – дружина, любовний трикутник, брат – сестра) – викривлені, неправильні, психічно нездорові. В епоху постмодернізму відмова від кліше та від усяких табу відкрила “заборонені” доти теми: тематизація тілесності; гомосексуальні відносини друга Терези; “Едипів комплекс” між Давидом та його матір'ю; статево дозрівання хлопчика; неприховані любовні відносини батька з коханкою, якого діти називають по імені – Адам; психічний розлад Терези, яка спить у ванні, та Давида, який застромлює голки собі під нігті. М. Компанікова моделює чоловічі персонажі як інтровертні та пасивні, порівняно з активними жіночими персонажами, які хоч і намагаються стати втіленням материнської турботи, однак ознаки сензитивності чи емоційності їм не притаманні. Проблемність і трагізм персонажів мініроману посилюються скрутним матеріальним становищем сім'ї.

У своєму творі М.Компанікова моделює неестетичні хронотопи, тобто, апелює до естетики потворного, зображуючи художній простір у різних вимірах – як реальний, так і нереальний, як фізичний, так і духовний. Як зазначає Володимир Топоров, “спустошення” простору, зникнення його первісних деталей (...) вселяє в людину тривогу, як і протилежна операція “переповнення”, його захарашення надлишковими об'єктами призводить до тисняви і заважає орієнтації в просторі чи руху в ньому”¹². Дослідник також вважає, що “переповнення” пов'язане з особливим інтересом до простору, зі здатністю розуміти його сенс (“прислухатися” до нього) або наповнювати його сенсом”¹³. Літературні герої М.Компанікової живуть у просторах, які авторка зображає як неестетичні – це завжди темні, тісні або порожні приміщення часто з негігієнічними умовами, в яких герої втрачають свою екзистенцію: стають такими ж спустошеними або такими ж захарашеними. Діти ходять у брудному одязі, з якого вже давно виростили, а сусідка

¹⁰ *Kompaniková M.* Biele miesta. S.80.

¹¹ *Ibid.* S.10.

* Дослідники простору в літературних текстах Віктор Топоров та Нонна Копистянська виділяють два різновиди хронотопів відповідно до їх походження: топографічний хронотоп (або локальний), що його генерує сюжет, та психологічний хронотоп, утворений самосвідомістю персонажів.

¹² *Топоров В.* Пространство и текст // Текст: семантика и структура. Москва, 1983. С.250.

¹³ Там само. С.251

Гелена носить розірваний чоловічий одяг. Давид описаний у творі наступним чином: “Він погано одягнений, куртка на ньому висить, штани йому не підходять ані кроєм, ані довжиною. Він весь якийсь викривлений і несиметричний, ніби складений з трьох різних тіл (...). Обличчя його обтягнуте тонкою нездоровою шкірою, начебто позначеною стома роками смутку і неспокою”¹⁴. Неестетичний хронотоп відповідає нездоровому психологічному світу його мешканців. Незрозумілі мотиви провокують матір на ірраціональні дії: вона навмисне залишає ковдру Давида під дощем, щоб хлопець спав у її ліжку. Жінка понад усе прагне привернути увагу свого сина, при цьому не відрізняючи його від свого чоловіка та переступаючи межу дозволеної інтимності. Як з'ясується згодом, Давид із низкою дитячий комплексів навіть у дорослому віці поруч з Терезою поводить, як п'ятирічний, так, ніби його психологічний та емоційний світ був призупинений у розвитку. Діти воліють мовчати, у спілкуванні з матір'ю займають пасивну позицію, часто демонструють свою відчуженість і беземоційність. З часом у стосунках між персонажами взагалі нівелюється здатність співпереживати чи перейматися один одним, герої ніби перебувають під анестезією простору, в якому живуть.

Будинок у Медоварках був настільки малим, що в ньому не поміщалося навіть ліжко Давида, тому хлопець змушений був спати в дитячому ліжечку аж до сімох років. Персонажі, обмежені тісним та незручним простором, шукають собі інші місця для усамітнення і створення інтиму. Для Терези це була ванна кімната, а для Давида та Гелени таким місцем став старий чорний автомобіль “Praga”, який діти вичистили, запалювали в ньому свічки і пізнавали сексуальність одне одного. Затишний автомобіль яскраво контрастував із захаращеним родинним домом. Ізольованість персонажів від нормального світу, мотивована неповноцінністю сім'ї, а саме відсутністю батька, тривалим відчуженням від соціуму та прагненням до усамітнення, спричинила сильну прив'язаність до свого засміченого тісного будинку – настільки велику, що персонажі патологічно з ним зріднилися.

М.Компанікова намагається окреслити художній простір означеннями, притаманними опису людини: “З шафи, як нутрощі з відкритого тіла, вилізли частини одягу, дещо було на підлозі, і його нагромадилося стільки, що кімната здавалася переповненою та без повітря”¹⁵. Зв'язок між людиною і її домом був настільки сильний, що саме приміщення чи будь-яка річ у ньому ставали антропоморфними, а персонажі, навпаки, деперсоналізувалися – втрачали людську подобу. Герої прози М.Компанікової нібито “вростають” у простір, в якому живуть. Вони поведуться, наче будинок: “бліднуть, як стіни”, на них “осідає пил”, “осипається штукатурка”¹⁶. Прикладом злиття простору з його мешканцями є уподібнення матері до будинку, що мотивоване її фізичним старінням та ізольованістю від зовнішнього соціуму: “Вона [Тереза] розуміла, що мама стає подібною на дім, у котрому живе. Мама його не доглядала, не пильнувала навіть себе. Вона старіла разом з ним, на шкірі в неї з'являлися такі ж плями, що й на стіні біля ліжка, поступово шкіра ніби пристосовувалася до кольору побілки, блідла і ставала матовою. На згинах рук і під пазухами її шкіра по-жовкла, як стіна біля каміну, і на ногах вона також мала білий наліт, подібний на вологу штукатурку фундаменту там, де стіна стикається з підлогою. Вона почала

¹⁴ *Kompaniková M.* Biele miesta. S.15–16.

¹⁵ *Ibid.* S.10.

¹⁶ *Ibid.*

обростати мохом, і її погляд застеляло якесь блискуче павутиння”¹⁷. Забування слів і перекинування мови матері свідчать не лише про деперсоналізацію героїні, котра у метафоричному сенсі стає будинком (річчю), а й про втрату здатності до комунікації: мати говорить сама до себе, а з рідними дітьми “розмовляє через речі”¹⁸.

Пересування персонажів обмежене простором, що перетворює їх на законсервовані у часі предмети. Неестетичне, потворне зображення героїні, що ототожнює її з захарашеним брудним будинком, викликає почуття трагізму, оскільки жінка стала заручницею власного дому. Керована сновидіннями, матір покидає дім, тобто, виходить із зони свого комфорту. У літературі зміна середовища традиційно символізує перехід до нової життєвої фази, однак у мініромані М.Компанікової подібна переміна не провіщає позитивних результатів: покинувши дім, матір, найімовірніше, помирає за невідомих обставин, доросле життя дітей сповнюється психологічними комплексами, а сам дім в результаті занепадає, і в ньому поселяються цигани.

Як і в інших своїх творах, у мініромані “Білі місця” М.Компанікова порушує питання пошуку власної ідентичності, яку героїня твору втратила десь у стінах свого будинку. Як зазначає М.Соучкова, “ізолюваність персонажів пов’язана з частим мотивом самотності, який М. Компанікова зобразила як феномен сучасної епохи”¹⁹.

Як висновок: прозовим твором “Білі місця” М.Компанікова не лише представила порівняно новий жанр мініроману у словацькій літературі, а й у формі детективної історії про двох дітей та їхню матір, вдавшись до постмодерністської гри з читачем, відкрила авторський спосіб зображення психологічного світу персонажів як патологічно нездорового, однак цілком типового для сучасної сім’ї. На перший план авторка в особі протагоністки матері виносить одне з основних питань жіночого дискурсу епохи постмодернізму – пошук власної ідентичності жінкою, голос якої загублено у стінах будинку. Використовуючи принцип фрагментаризації оповіді як спосіб зображення специфічної жіночої мови, словацька письменниця через символи антропоморфного неестетичного простору спонукає своїх героїнь, як, зрештою, і читача, до пошуку свого втраченого “я”. Це дає підстави стверджувати, що творчість Моніки Компанікової є новаторським зразком постмодерністського переконструювання текстопростору в сучасній словацькій літературі.

¹⁷ *Kompaniková M. Biele miesta. S.36.*

¹⁸ *Ibid. S.32.*

¹⁹ *Součková M. K poetice próz Moniky Kompanikovej // Pr/ó/zy po roku 1989. Bratislava, 2009. S.339.*

**ORIGINAL FEATURES OF CHRONOTOPE
IN THE MONIKA KOMPANIKOVA MINI-NOVEL
“THE WHITE SPACES”**

Iryna ROMANCHUK

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str. 1, Lviv, 79000
Department of Slavonic Philology named by Ilarion Svencickyy
e-mail: i.ju.romanchuk@gmail.com*

The principles of space representation marked by unaesthetic features and anthropomorphic depiction, that can acquire human traits, reflecting the inner psychological world of the characters in the mini-novel “The White Spaces” by Slovak writer Monika Kompanikova are introduced in the article. The study designates the modeling of chronotope features in the modern women's prose, defines its connection with the own identity searching and method of narrative fragmentation as a way of genre formation in postmodern women's literature.

Key words: women's prose, chronotope, unaesthetic space, anthropomorphism, fragmentation, mini-roman, own identity.

**СВОЕОБРАЗИЕ ХРОНОТОПА В МИНИРОМАНЕ
МОНИКИ КОМПАНИКОВОЙ “БЕЛЫЕ МЕСТА”**

Ірина РОМАНЧУК

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000
Кафедра славянской филологии имени Иллариона Свенцицкого
e-mail: i.ju.romanchuk@gmail.com*

В статье раскрываются принципы организации художественного пространства, которое в миниромане словацкой писательницы Моника Компаниковой “Белые места” отмечено чертами неэстетического и антропоморфного изображения, которое способно приобретать человеческие черты при воссоздании внутреннего психологического мира персонажей. Определяются особенности моделирования пространства и времени в современной женской прозе и раскрывается их связь с поиском собственной идентичности, уделяется внимание также способу фрагментации повествования как жанрообразующему фактору в постмодернистской женской литературе.

Ключевые слова: женская проза, хронотоп, неэстетическое пространство, антропоморфизм, фрагментация, минироман, собственная идентичность.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.16
Прийнята до друку 24.10.16